

kaarten

1 INVENTARISATIE

2 CONCENTRATIEGEBIEDEN

 BESTAAND
 IN STUDIE

3.1 BEREIKBAARHEID, NU

INFRASTRUCTUUR OP REGIO NIVEAU

- RIJKSWEG, BESTAAND
- REGIONALEWEG, BESTAAND
- SPOORWEG, BESTAAND
- RAIL, BESTAAND

BEREIKBAARHEID CLUSTERS

- GOED
- GEMIDDELD
- MATIG
- OV / AUTO

3.2 BEREIKBAARHEID, TOEKOMSTIG

INFRASTRUCTUUR OP REGIO NIVEAU

RIJKSWEG, BESTAAND
RIJKSWEG, TOEKOMSTIG
REGIONALEWEG, BESTAAND
REGIONALEWEG, TOEKOMSTIG

SPOORWEG, BESTAAND

RR

HSL

RAIL, BESTAAND

RAIL, TOEKOMSTIG

ZUIDTANGENT

BEREIKBAARHEID CLUSTERS

GDEO

GEMIDDELD

MATIG

OV / AUTO

4 BESCHIKBARE RUIMTE

- GOED UITREIDBAAR
- LASTIG UITREIDBAAR
- ECOLOGISCHE RESTRICTIE
- GROENE HART
- GROEN / BLAUWE SLINGER
- ECOLOGISCHE VERBINDING

5 PROGRAMMATISCHES PROFIL

6 STRATEGISCHE LOCATIES

bijlagen

Betrokkenen bij het onderzoek

b1.1 Opdrachtgevers

- Stadsgewest Haaglanden
- Provincie Zuid-Holland
- Kamer van Koophandel Haaglanden

b1.2 Begeleidingsgroep

- Mevrouw drs A.E. Barendse, stadsgewest Haaglanden (coördinator namens opdrachtgevers)
- De heer ing. T. Putman, stadsgewest Haaglanden
- Mevrouw mr P.A. Alkema, Kamer van Koophandel Haaglanden
- De heer R.L. Mannaart, Kamer van Koophandel Haaglanden
- De heer drs P.B.H. Nijssen, provincie Zuid-Holland
- Mevrouw L.M. Dalerup, gemeente Den Haag
- De heer M. Schutgens, gemeente Leidschendam

b1.3 Deelnemers ambtelijke werkconferentie 7 december 2000

- Mevrouw drs A.E. Barendse, stadsgewest Haaglanden
- De heer ing. T. Putman, stadsgewest Haaglanden
- De heer dr P.B.M. van Genuchten, stadsgewest Haaglanden
- De heer A. Lammers, stadsgewest Haaglanden
- Mevrouw mr P.A Alkema, Kamer van Koophandel Haaglanden
- De heer R.L Mannaart, Kamer van Koophandel Haaglanden
- De heer P.B.H. Nijssen, provincie Zuid-Holland
- Mevrouw. L.M. Dalerup, gemeente Den Haag
- De heer M. Schutgens, gemeente Leidschendam
- De heer H. Mayer, gemeente Zoetermeer
- Mevrouw M. Huitema, gemeente Zoetermeer
- De heer R. de Gruijter, gemeente Rijswijk
- Mevrouw Y. de Wagenaar, gemeente Wassenaar
- De heer R.L. Maks, gemeente Voorburg
- De heer W. van Rees, gemeente Naaldwijk
- De heer F. Atsma, gemeente Nootdorp
- De heer W.J. Niermeijer, gemeente Pijnacker
- De heer A. van Blanken, gemeente 's-Gravenzande
- Mevrouw S.A.J. Kingma, gemeente Monster

b1.4 Deelnemers bestuurlijke werkconferentie 1 februari 2001

- De heer ir J. Beenakker, gemeente Voorburg
- De heer L. Jagtenberg, gemeente Monster
- Mevrouw ir T.E. Ditmars, gemeente Nootdorp
- De heer J.W. Groenewegen, gemeente Schipluiden
- De heer M.C.L.M. van der Meule, gemeente Leidschendam
- De heer P.H.M. Scheffer, gemeente Zoetermeer
- De heer mr drs G.A.A. Verkerk, gemeente Den Haag
- Mevrouw drs A. Vriesendorp-Dutilh, gemeente Wassenaar
- De heer drs Th.L.N. Weterings, gemeente Rijswijk

b1.5 Geïnterviewde leisure-ondernemers

- De heer mr ir A.T. Alderliesten, directeur projecten MAB, Den Haag
- De heer ir G.J.A.M. Goesten, adjunct directeur IBC Vastgoed, Rotterdam
- De heer mr J.J.L. Middelkoop, directeur Situs, Utrecht
- De heer ir N.N.E. Schols, projectmanager Kondor Wessels Projecten, Rijssen
- De heer ir R.F.C. Stroink, directeur TCN Property Projects, Nieuwegein

b1.6 Adviseurs

- Mevrouw drs K. S. Swart, LAGroup, *Leisure & Arts Consulting*
- De heer G.W.A. Schakel, LAGroup, *Leisure & Arts Consulting*
- De heer ir E. Pasveer, BVR adviseurs stedelijke ontwikkeling, landschap en infrastructuur
- Mevrouw drs E. Fenger, LAGroup, *Leisure & Arts Consulting*

Geraadpleegde literatuur en bronnen

b2.1 Haaglanden

- Regionale structuurvisie detailhandel, D&P onderzoek en advies en Goudappel Coffeng Adviseurs verkeer en vervoer, 2000
- Concept Ontwerp Regionaal Structuurplan en Doorkijk 2010-2020: stadsgewest Haaglanden, ruimtelijke ordening, 1999
- VINEX-view Haaglanden 2000, stadsgewest Haaglanden; ruimtelijke ordening, mei 2000
- Monitor VINEX Haaglanden, stadsgewest Haaglanden; ruimtelijke ordening, juni 2000
- Kerncijfers Regio Haaglanden, Kamer van Koophandel Haaglanden, stadsgewest Haaglanden, HBC Ontwikkeling Maatschappij Haaglanden, april 1998
- Locatiebeleid Haaglanden Kantoren en Bedrijven (evaluatie 1996), stadsgewest Haaglanden; economie en werkgelegenheid, 1996
- De kantorenmarkt in Haaglanden in 1999, stadsgewest Haaglanden; economie en werkgelegenheid, juni 2000
- Werkgelegenheid in Haaglanden 1999; momentopname & trends, stadsgewest Haaglanden; economie en werkgelegenheid, 1999
- Locatiegids Bedrijventerreinen 2000, stadsgewest Haaglanden en Steenworp Vestigingsadviseurs Haaglanden, 2000
- Locatiemonitor najaar 1999, stadsgewest Haaglanden; economie en werkgelegenheid, 1999
- Bereikbaar Haaglanden; stand van zaken na één jaar bereikbaarheidsplan Haaglanden, stadsgewest Haaglanden, KvK Haaglanden, Ministerie van Verkeer en Waterstaat, juni 1997
- Mobiliteitsfonds 1999-2005, stadsgewest Haaglanden; verkeer en vervoer, juni 1999
- Investeringsprogramma Verkeer en Vervoer 2001, stadsgewest Haaglanden; verkeer en vervoer, juli 2000
- Duurzaam inrichten met gebiedsvisies, R. Lazaroms en M. Weirauch, februari 2000
- Het profijt van duurzaam denken; samenvatting regionaal milieubeleidsplan 2 1999-2003, stadsgewest Haaglanden; milieu, maart 2000
- Aanvullend Advies RandstadRail, Stuurgroep RandstadRail, december 1999
- Planstudie RandstadRail, stadsgewest Haaglanden, stadsregio Rotterdam, provincie Zuid-Holland, Rijkswaterstaat directie Zuid-Holland, november 1998
- Bereikbaar Haaglanden; AggloNet bereikt meer, stadsgewest Haaglanden; verkeer en vervoer, februari 1999
- Tweede Regionale Verkeers- en Vervoersplan van het stadsgewest Haaglanden (RVVP), stadsgewest Haaglanden; verkeer en vervoer, november 1996

b2.2 Haaglanden gemeenten

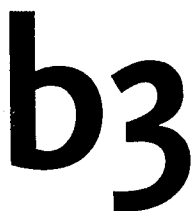
- Bioscopen in Den Haag bekeken, Dienst Stedelijke Ontwikkeling stafafdeling Ruimtelijke Ordening van de gemeente Den Haag, juni 1999
- Den Haag drie in één; een toeristische beleidsnota voor Den Haag, Dienst Stedelijke Ontwikkeling; directie economie en vervoer, juli 2000
- Den Haag in vorm; agenda voor het ontwerp van de stad, Gemeente Den Haag; Dienst Stedelijke Ontwikkeling
- Room Service; hotels in Den Haag; beleid en ontwikkelingsmogelijkheden 2000-2005, Gemeente Den Haag; Dienst Stedelijke Ontwikkeling; stafafdeling Ruimtelijke Ordening, juni 2000
- Nootdorp Gids 2000 en beleidsdelen begroting 2000, gemeente Nootdorp, 2000

b2.3 Leisure algemeen

- "De vrijetijdsindustrie in stad en land", H. Mommaas m.m.v. M. van den Heuvel en W. Knulst, SDU Uitgevers, Den Haag, 2000 (ISBN 90-12-09071-7)
- "Vestigingsbeleid voor leisurebedrijven in Amsterdam", dRO gemeente Amsterdam, juli 1999
- "Vooronderzoek 'leisurebeleid' Haaglanden", D&P/Goudappel Coffeng, 2 augustus 2000

b2.4 Leisure statistiek

- "Tendrapport Toerisme 1999/2000", NRIT Breda, juni 2000
- Diverse statistieken CBS
- Diverse statistieken Nederlandse Federatie voor de Cinematografie
- Informatie en statistieken diverse sportbonden en -koepels in Nederland

Bovenlokale²¹ leisurevoorzieningen in Haaglanden

Segment	Leisurevoorziening (1)	Gemeente
CULTUUR		
Musea (2)	Legermuseum Generaal Hofer	Delft
	Stedelijk Museum het Prinsenhof	Delft
	Museum Lambert van Meerten	Delft
	Techniek Museum	Delft
	Haags Historisch Museum	Den Haag
	Communicatiemuseum	Den Haag
	Museon	Den Haag
	Mauritshuis Collectie	Den Haag
	Rijksmuseum De Gevangenenpoort	Den Haag
	Panorama Mesdag	Den Haag
	Haags Gemeentemuseum	Den Haag
	Museum Paleis het Lange Voorhout	Den Haag
	Letterkundig Museum	Den Haag
	Volksbuurtmuseum	Den Haag
	Museum Beelden aan Zee	Den Haag
	Zeemuseum	Den Haag
ATTRACTIEPARKEN		
Thema-/pret-/dierenparken	Porceleyne Fles	Delft
	Serpo Reptielenzoo	Delft
	Madurodam	Den Haag
	Omniversum	Den Haag
	De Pier Scheveningen	Den Haag
	National Sea Life Centre Scheveningen	Den Haag
	Drievliet	Rijswijk
	Attractiepark Duinrell	Wassenaar
Kinderattracties	Recreatiecentrum De Driesprong	Zoetermeer
	Darling Kids	Den Haag
	Kids Indoor Playground	Den Haag
	Bal-lorig	Zoetermeer
ENTERTAINMENT		
Bioscopen	Apollo	Delft
	Delfia	Delft
	Filmhuis Lumen	Delft
	Studio	Delft
	Babylon	Den Haag

²¹ Of een voorziening lokaal of bovenlokaal is – binnen het kader van dit onderzoek – op *type niveau* bepaald. Zo is aan de theaters, gokhallen, bowlingcentra, snookercentra, gewone zwembaden, sauna's, fitnesscentra, tennis- en squashcentra en skate- en skeelercentra een overwegend *lokaal* karakter toegekend en deze komen in de tabel dan ook niet voor. Dat laat onverlet dat er binnen die categorieën ook voorzieningen zijn met een bovenlokaal karakter. Andersom kan het zijn dat in de tabel voorkomende voorzieningen – die dus tot de bovenlokale segmenten behoren – slechts een lokaal karakter hebben. Zie ook hetgeen hierover is opgemerkt in voetnoot 12 op pagina 25.

	Haags Filmhuis	Den Haag
	Pathé Metropole	Den Haag
	Pathé Buitenhof	Den Haag
	Pathé Movieworld Scheveningen	Den Haag
	Tuschinski	Den Haag
	De Naald Film en Evenementen	Naaldwijk
	Movie Palace	Zoetermeer
Casino's	Roulette	Delft
	Holland Casino	Den Haag
	Swiss Casino	Den Haag
Indoor Kartcentra	Bleekemolen Kart Planet	Delft
	Coronel Karttracing (Uithof)	Den Haag
	Attractiecentrum Zoetermeer – karting	Zoetermeer
Centra voor lasergames	Elsenburg Plaza – lasergames	Rijswijk
	Attractiecentrum Zoetermeer – lasergames	Zoetermeer
Midgetgolfbanen	Midgetgolf Westbroekpark	Den Haag
	Midgetgolf Zuiderpark	Den Haag
	Midgetgolf De Hofstede	Rijswijk
	Midgetgolfbaan Zoetermeer	Zoetermeer
Subtropische zwembaden	De Houtzagerij	Den Haag
	De Fluit	Leidschendam
	De Boetzelaer	Monster
	Sportfondsen Naaldwijk	Naaldwijk
	De Viergand	Pijnacker
	Tikibad Duinrell	Wassenaar
	Aquapark Keerpunt	Zoetermeer
Evenementenhallen	Nederlands Congres Centrum – Statthal	Den Haag
	Darling Expo	Rijswijk
WELLNESS ²²		
Kuuroorden/bronnenbaden	--	--
SPORT		
Indoor skicentra	De Uithof (echte sneeuw)	Den Haag
	Alpine Sport (indoor)	Den Hoorn
	Indoor Ski Discovery	Leidschendam
	Skischool Duinrell (outdoor)	Wassenaar
	Snow World (echte sneeuw)	Zoetermeer
Stadions	Stadion Zuiderpark (ADO Den Haag)	Den Haag
Ijsbanen	De Uithof	Den Haag
Golfbanen (3)	Leidschendamse Golfvereniging Leeuwenbergh	Leidschendam
	Rijswijkse Golfclub	Rijswijk
	Elsenburg Eventplaza – driving range, putting green	Rijswijk
	Koninklijke Haagsche Golf & Country Club	Wassenaar
	Wassenaarse Golfclub Rozenstein	Wassenaar

²² Binnen het segment 'wellness' worden alleen echte kuuroorden en bronnenbaden als bovenlokale typen leisurevoorzieningen beschouwd. Dergelijke voorzieningen zijn in Haaglanden niet aanwezig. Dat laat onverlet dat een voorziening als Thermen Vitalizée in Scheveningen – ondanks dat deze tot een lokaal type voorziening behoort – gezien haar schaal en uitstraling duidelijk een bovenlokaal karakter heeft.

	Golfclub Westerpark Zoetermeer en Omstreken	Zoetermeer
Jachthavens	Foppenhaven van Delftse WV	Delft
	Jachtclub Scheveningen (zeehaven)	Den Haag
	Passantenhaven Bierkade	Den Haag
	Klein Plaspolderpoel	Leidschendam
	Jachtwerf Watersport	Leidschendam
	De Vlietopper	Leidschendam
	Jachtbouw Ad Spek	Leidschendam
	Jachthaven Schipluiden	Schipluiden
	Jachthaven Princehaven	Wassenaar
	WV Wassenaar	Wassenaar
	Jachthaven Jachthuis	Westland
	Jachthaven de Malle Heul	Westland
	WSC Vlietland	Westland
Drafbanen	Draf- en Renbaan Duindigt	Wassenaar
Klimcentra	De Uithof – Klimmuur Den Haag	Den Haag
	Elsenburgh Eventplaza – klimmuur	Rijswijk
	Ayers Rock	Zoetermeer

- (1) Sommige voorzieningen hebben meerdere activiteiten en kunnen meerdere malen op de lijst voorkomen.
- (2) Betreft alleen musea met meer dan 25.000 bezoeken per jaar.
- (3) Van toepassing voor zover openbaar.

b4

Bovenlokale leisurevoorzieningen in vier regio's

Segment	Haaglanden	ROA	SRR	BRU
aantal inwoners	947.000	1.305.000	1.167.000	775.000
CULTUUR				
musea	16	19	9	4
ATTRACTIEPARKEN				
themapkn., dierentnn., miniatuurpkn.	9	7	6	1
kinderattracties	3	2	2	1
ENTERTAINMENT				
bioscopen	12	20	8	9
casino's	3	4	6	1
indoor kartcentra	3	3	1	2
centra voor lasergames	2	4	2	1
midgetgolfbanen	4	2	3	2
subtropische zwembaden	7	5	5	12
evenementenhallen	2	1	4	2
WELLNESS				
kuuroorden en bronnenbaden	-	-	-	-
SPORT				
indoor skicentra	5	8	4	3
stadions	1	3	4	1
ijsbanen	1	1	1	1
golfbanen	6	7	6	5
jachthavens	13	63	53	57
drafbanen	1	-	-	-
klimcentra	3	4	3	2
TOTAAL	91	153	117	104

Benchmark leisurebeleid

Als onderdeel van de ontwikkeling van een beleids- en toetsingskader voor leisure-ontwikkelingen in de regio Haaglanden is een benchmark (referentiekader) studie gehouden onder vijf vergelijkbare regionale organen uit de kaderwetgeving. Het betreft de volgende organen: het Regionaal Orgaan Amsterdam (ROA), het Bestuur Regio Utrecht (BRU), de Stadsregio Rotterdam (SRR), Samenwerkingsverband Regio Eindhoven (SRE) en het Knooppunt Arnhem-Nijmegen (KAN-gebied). Later zijn ook de drie kernsteden Amsterdam, Rotterdam en Utrecht van de Randstad regio's toegevoegd.

Het doel van de benchmark was een inventarisatie te maken van wat er op het gebied van leisurebeleid bestaat. De benchmark is uitgevoerd aan de hand van telefonische gesprekken met betrokken ambtenaren van de betreffende regionale organen. Tijdens de interviews zijn onder andere de volgende vragen aan de orde gekomen:

- Is er leisurebeleid?
- Is leisurebeleid een thema?
- Wat zijn de betrokken afdelingen bij het leisurebeleid (toerisme, welzijn, sport, en dergelijke)?
- Wat zijn de opvattingen ten aanzien van locaties voor leisurevoorzieningen?
- Hoe vindt afstemming plaats binnen en buiten het regionale orgaan?

Is er leisurebeleid?

Zowel binnen de zes regionale organen als bij de drie benaderde steden is geen (geïntegreerd) leisurebeleid ontwikkeld. Bij de drie steden en in het Bestuur Regio Utrecht is leisure wel een thema dat sinds korte tijd aandacht krijgt en in ontwikkeling is, maar niet in de vorm van een geïntegreerde beleidsnota. Het leisurebeleid wordt gekoppeld aan bijvoorbeeld de detailhandelsnota (BRU en Utrecht), bedrijfsterreinen (Amsterdam) of aan het Programma Attractieve Stad (Rotterdam). Daarnaast krijgt leisurebeleid aandacht in 'traditionele' nota's als de horecanota, het toerisme & recreatiebeleid, de bioscopennota, en dergelijke.

De stad Rotterdam heeft als enige het aanbod aan leisurevoorzieningen in kaart gebracht in de Voorzieningenatlas 1997. Dit overzicht is bedoeld als beleidsondersteunend instrument. Naast leisurevoorzieningen zijn in de atlas ook voorzieningen op het gebied van gezondheidszorg, maatschappelijke dienstverlening, onderwijs en detailhandel in kaart gebracht.

Betrokken afdelingen

Een afdeling die zich alleen met leisure bezighoudt, is alleen te vinden in Rotterdam waar een afdeling vrijetijdseconomie is opgericht vanuit de voormalige afdeling Recreatie en Toerisme. Binnen de regionale organen en de overige twee steden wordt in het kader van leisurebeleid veelal verwezen naar de afdelingen Recreatie en/of Toerisme, Ruimtelijke Ordening, Milieu, Verkeer & Vervoer en Economische Zaken.

Slechts eenmaal is de afdeling Cultuur genoemd en Sport is in zijn geheel niet genoemd.

Locaties voor leisurevoorzieningen

Geen enkele regio of stad heeft specifieke criteria geformuleerd op basis waarvan locaties voor leisure worden beoordeeld. Wel heeft men - verdeelde - meningen over perifere of binnenstedelijke locaties voor leisurevoorzieningen. In de Bestuur Regio Utrecht ligt de voorkeur bij Grootchalige Detailhandelsvoorzieningen (GDV's), terwijl de stad Utrecht aansluiting zoekt bij de binnenstad/het stationsgebied. In de Stadsregio Rotterdam en in de stad Rotterdam wil men een spreiding over perifere én binnenstedelijke locaties. Het Regionaal Orgaan Amsterdam heeft geen voorkeur, net als de stad Amsterdam die de locatievoorkeur laat afhangen van het type leisurevoorziening. In het Knooppunt Arnhem-Nijmegen wordt de binnenstad geprofileerd en het Samenwerkingsverband Regio Eindhoven wenst geen grootchalige leisurevoorzieningen.

Afstemming

Gezien het feit dat geïntegreerd leisurebeleid nog bij geen van de benaderde regio's of steden bestaat of nog in wording is, is er ook nog geen sprake van structureel overleg. Op dit moment is in alle gevallen sprake van projectmatige of wel adhoc samenwerking.

Inventarisatie marktpartijen

Met een aantal grote partijen die (o.a.) in de leisuremarkt actief zijn, is gesproken over de leisurepotenties van Haaglanden. Daarbij zijn vragen gesteld over de aantrekkelijkheid van Haaglanden voor nieuwe leisure-ontwikkelingen, geschikte leisure locaties in Haaglanden, sterke en zwakke punten van het gewest en dergelijke.

De marktpartijen die zijn geïnterviewd, zijn:

- Kondor Wessels Projecten, Rijssen; mede-ontwikkelaars van Miracle Planet Enschede en bezig met de ontwikkeling van diverse leisureprojecten (Family Mall Zutphen, leisureproject Leidsche Rijn Utrecht).
- IBC Vastgoed, Rotterdam; projectontwikkelaar met diverse leisureprojecten (onder andere diverse uitbreidingsplannen van de Efteling, leisure-ontwikkeling Eisenhowerplein Rijswijk).
- MAB, Den Haag; projectontwikkelaar met diverse 'clusters' (3^e generatie) in ontwikkeling waar leisure een onderdeel van is (Oostereiland Amsterdam, De Resident Den Haag, Kop van Zuid Rotterdam, Stadshart Almere, Zuidpoort Delft) en andere.
- TCN Property Projects, Nieuwegein; projectontwikkelaar met onder andere leisure (outdoor & nature center Den Haag), tradecenters (Leusden, Nieuwegein, Aalsmeer), beurs- en hotelplannen Haaglanden, tentoonstellingshallen (Hengelo, Stork Amsterdam), e.a.
- THI, Londen (in joint venture met Situs bv, Utrecht); een Engelse ontwikkelaar en exploitant van een groot aantal, al dan niet in samenwerking met lokale overheden ontwikkelde, leisure parks (onder andere Leisure World in Hemel Hempstead bij Londen, Park Royal in West-Londen, Great North Leisure Park in Finchley bij Londen).

De geïnterviewden waren eenstemmig in de constatering dat Haaglanden een aantrekkelijke regio voor leisure-investeringen is. Met name het grote aantal inwoners in een relatief klein gebied (zie ook paragraaf 3.1, Figuur 5 en Figuur 8) zorgt voor een ruim economisch draagvlak. Daarbij tekenden enkele geïnterviewden aan dat zij Haaglanden niet als een afzonderlijk gebied beschouwen, maar dat bijvoorbeeld de nabijheid van de Rotterdamse regio het economisch draagvlak alleen maar groter en de regio alleen maar interessanter maakt. Men was het met elkaar eens dat Haaglanden naar het publiek toe geen specifiek imago heeft en dat ook niet zou moeten nastreven. De consument herkent zich beter in deelgebieden als Delft, Scheveningen, Haagse binnenstad en dergelijke. Een ander sterk punt van Haaglanden is de toeristische aantrekkelijkheid door de ligging aan de Noordzeekust. Overigens ziet een van de respondenten dat weer als een nadeel. In zijn ogen zijn diverse deelgebieden binnen Haaglanden concurrerend ten opzichte van elkaar. Desalniettemin wordt het belang van Den Haag als regionale trekker – toeristisch, internationale positionering, en dergelijke – breed gedragen.

De meeste respondenten zeggen moeite te hebben met de structuur van Haaglanden. Weliswaar functioneert Haaglanden op bureaucratisch niveau goed, maar door bestuurlijke versnippering laat men veel kansen liggen. Zo had volgens een der geïnterviewden de strook langs de A4 bij Leidschendam 'de Zuidas' van Haaglanden kunnen worden. De huidige gevestigde bedrijvigheid heeft in zijn ogen dan ook onvoldoende allure. Hij verwees daarbij naar de wijze waarop de gemeente Amsterdam in goede samenwerking met de buurgemeenten de ontwikkeling van de Zuidas en van Amsterdam Zuid-Oost ter hand heeft genomen.

Met name bij projecten die gemeentegrensoverschrijdend zijn, loopt men in Haaglanden aan tegen de genoemde versnippering. Opvallend is dat enkele marktpartijen zeggen dat gemeenten soms teveel op hun eigen belang zijn gericht, zich daarbij te afhankelijk opstellen van marktpartijen en te weinig met een integrale bril naar de ontwikkelingen in het gewest kijken ("men gunt elkaar het licht niet in de ogen"). Een ander meldde dat veel gemeenten 'teveel willen' en ook dat ze 'teveel hetzelfde willen en dan ook nog allemaal op hetzelfde moment'. Hij pleitte ervoor om te komen tot een betere spreiding in de tijd.

De meeste geïnterviewden zijn voorstander van clustering van leisurevoorzieningen. Dat biedt mogelijkheden tot thematisering, versterkt de positie van de individuele voorzieningen en levert een groter draagvlak op voor infrastructurele ondersteuning (OV, parkeren en dergelijke). Bovendien ontstaat dan de mogelijkheid tot gestructureerd gebiedsbeheer ('parkmanagement'). Een van de ontwikkelaars constateert namelijk dat veel leisurevoorzieningen te snel verloederen; hij ziet gezamenlijk beheer als een van de mogelijkheden om dat te voorkomen.

Diverse ontwikkelaars hebben al grondposities in Haaglanden. Dat impliceert dat hun mening ten aanzien van de kwaliteit van bepaalde locaties voor leisure met enige terughoudendheid moet worden bekeken. De rode draad in de locatiebeoordeling is het belang van autobereikbaarheid. Het komt er min of meer op neer dat alle afrit-locaties geschikt zijn voor grootschalige leisurevoorzieningen. Als daar dan nog een OV-halte bij komt, is dat meegenomen met name voor voorzieningen die grote aantallen mensen ineens trekken (bijvoorbeeld een stadion)²³. De A4, de A13 en in mindere mate de A12 worden als sterkste vestigingslocaties beoordeeld. Minder goed bereikbare locaties als de Uithof en Laakhaven zijn 'suboptimaal'. De N470 (Kruithuisweg) die langs Delft-Zuid de A4 en de A13 verbindt, is interessant vanwege de relatie met beide snelwegen, de aanwezigheid van een NS-station (Delft-Zuid) en de ontwikkelingsmogelijkheden op het langsgelegen TU-terrein.

Slechts een enkeling noemt spontaan de kuststrook als locatie voor nieuwe leisure-ontwikkelingen. De verlengde A4, waaronder de locatie Harnaschpolder, lijkt nog niet te leven bij de marktpartijen. Voor zover daar mogelijkheden voor leisure liggen, vreest men weerstanden vanuit de lokale politiek.

²³ De sterke focus op snelweglocaties laat zich ten dele verklaren doordat de meeste ontwikkelaars denken in termen van grootschalige voorzieningen, die zich niet alleen richten op Haaglanden maar ook op Leiden en omgeving en de Rotterdamse regio.

Ten slotte werd van diverse kanten opgemerkt dat het niet wenselijk is om – zowel in als buiten bestemmingsplannen – de op leisure locaties te realiseren functies al te expliciet vast te leggen. Aangezien diverse ontwikkelingslocaties pas in de periode 2005 - 2010 beschikbaar komen c.q. ontwikkeld kunnen worden, en de ontwikkelingen in 'leisureland' snel gaan, moeten voldoende vrijheden worden ingebouwd om in te kunnen spelen op marktontwikkelingen die zich dan voordoen.

Aanbodcategorieën leisure²⁴

b.7.1 Cultuur

Theaters, schouwburgen en concertgebouwen

Culturele voorzieningen worden in het algemeen gerealiseerd en gefinancierd door lokale overheden. Dit impliceert dat deze voorzieningen qua uitgangspunt een lokaal karakter hebben. In een beperkt aantal situaties dragen – veelal kleinere – rand- of regiogemeenten bij aan een culturele voorziening in de centrale verzorgende gemeente, waardoor deze voorzieningen een bovenlokale positie krijgen. Eveneens in een beperkt aantal situaties spelen theaters en dergelijke een – onbedoelde of bedoelde – rol bij de positionering van een gemeente in het kader van city marketing²⁵. Daarbij kan het – naast de altijd aanwezige gerichtheid op de inwoners – gaan om profilering ten opzichte van toeristen en/of ten opzichte van het bedrijfsleven.

Het aanbod van theaters, schouwburgen en concertzalen in Nederlandse gemeenten blijft nauwelijks een rechtstreekse relatie met het aantal inwoners van de gemeenten te hebben. De aanwezigheid, de schaal en de aard van de programmering van deze voorzieningen wordt vooral bepaald door het culturele ambitieniveau binnen de betreffende gemeenten; 'wat willen wij onze inwoners bieden', 'wat is onze visie op de educatieve waarde van cultuur', et cetera. Af en toe ontstaan vanuit particulier initiatief podia met een specialistisch en veelal kleinschalig karakter, die hetzij op eigen kracht blijven voortbestaan, hetzij (tijdelijk) overheidsmiddelen weten te verkrijgen. Voorbeelden hiervan zijn het "Theatertje Thuis" van Peter van der Linden en Theater De Regentes, beide in Den Haag. In totaal telt Nederland volgens het CBS 130 theaters, schouwburgen en concertgebouwen. Ondanks dat theater- en muziekgezelschappen steeds kritischer aankijken tegen het 'rondreizen' langs vaak dicht bij elkaar gelegen Nederlandse podia, lijkt het aantal gemeentelijke theatervoorzieningen niet af te nemen maar eerder toe te nemen.

Musea

Voor musea geldt in grote lijnen hetgeen hierboven voor podiumvoorzieningen is geschreven. De musea tonen in het algemeen eigen collecties rondom een breed of smal thema en organiseren tijdelijke tentoonstellingen. Daarnaast zijn er specifieke ruimten waar alleen tentoonstellingen worden georganiseerd, zoals de Kunsthal in Rotterdam. In 1997 (laatste telling) waren er volgens het CBS 950 musea in Nederland volgens de internationale definitie van het begrip museum. De Museum Almanak 2001 biedt informatie over zo'n 1.150 breder gedefinieerde musea in Nederland, van kleine streekmusea met enkele duizenden bezoekers per jaar tot het Van Gogh Museum met meer

²⁴ Binnen het kader van het onderhavige onderzoek

²⁵ City Marketing is het op effectieve en efficiënte wijze markten van een stad, waarbij de stad zich zodanig positioneert, promoot en ontwikkelt, dat de door haar gewenste doelgroepen (bewoners, bedrijven en bezoekers) worden aangetrokken.

dan 1,3 miljoen bezoekers. Dit illustreert de invloed van (kleine) wijzigingen in een definitie op het aantal voorzieningen dat onder die definitie valt. Veel meer dan theaters spelen musea een rol bij het toeristisch aanbod in een regio (denk aan de openluchtmusea in Arnhem en Enkhuizen en aan de vele streekmusea in toeristische gebieden).

b.7.2 Attractieparken

Themaparken, pretparken en dierenattracties

In het spraakgebruik worden de eerste twee begrippen door elkaar gebruikt; er is ook sprake van overlap tussen beide begrippen. Pretparken zijn meestal vrij grootschalige attractieparken met een algemeen aanbod aan veelal mechanische attracties met een min of meer spectaculair karakter (bijvoorbeeld Six Flags, Efteling, Julianatoren). Bij themaparken is, zoals het woord al zegt, meestal sprake van een verzameling attracties rondom een thema (bijvoorbeeld Nemo (voorheen NewMetropolis), Waterpark Neeltje Jans, Autotron). Dierenattracties zijn in feite themaparken maar dan met vooral levende diersoorten als attractie. Er zijn zowel algemene dierentuinen als dierenattracties met een specifieke type fauna (Sea Life Centre, Serpo). Dolfinarium Harderwijk is een voorbeeld van een geïntegreerd park met elementen uit alle drie de genoemde typen attractieparken. Themaparken, pretparken en dierenattracties richten zich op zowel jongeren als volwassenen. Volgens het CBS waren er in 1999 circa 105 'recreatiecentra' (attractieparken, zoals pretparken, miniatuursteden en sprookjestuinen; speeltuinen en toeristische spoorlijnen). Dierentuinen en dierenattracties vallen niet onder recreatiecentra. Volgens een eigen inventarisatie van LAGroup telde Nederland in 2000 bijna 30 dierenattracties, waaronder zeven grote dierenparken.

Kinderattracties

Kinderattracties onderscheiden zich van themaparken en pretparken doordat ze specifiek op (jongere) kinderen zijn gericht en de volwassenen eigenlijk alleen als begeleider van de kinderen meekomen. Naast kinderattracties met een themaparkachtig karakter (Land van Ooit, Kabouterland, Land van Jan Klaassen) zijn er ook kinderattracties waar kinderen worden gestimuleerd tot educatief/actief bezig zijn (De Ontdekhoek, De Spelerij). Sinds een aantal jaren zijn in Nederland overdekte kinderspeelvoorzieningen – als innovatie van de klassieke openlucht speeltuin – sterk in opkomst (bijvoorbeeld Darling Kids, Kids Indoor Playgrounds, Bal-lorig).

Volgens een eigen inventarisatie van LAGroup telde Nederland eind 2000 circa 30 'stand alone' kinderattracties en bijna 20 kinderattracties als onderdeel van een grotere (leisure) voorziening (bijvoorbeeld Darling Kids in Darling Market, Rijswijk). Niet duidelijk is in hoeverre de kinderattracties ook al door het CBS zijn meegeteld bij de recreatiecentra.

Miniatuurparken

In feite zijn miniatuurparken een specifiek type themapark. Er zijn er in Nederland slechts enkele (bijvoorbeeld Madurodam, Miniatuur Walcheren), die formeel gerekend worden tot de recreatiecentra (zie hierboven).

b.7.3 Entertainment

Bioscopen

Na jarenlang een wat 'gezapig' bestaan te hebben geleid, met als gevolg teruglopende bezoekersaantallen aan bioscopen, werd in de jaren '80 de (Nederlandse) bioscoopwereld wakker geschud met de komst van Kinopolis en Pathé. Zij realiseerden grootschalige moderne bioscoopcomplexen met hoogwaardige voorzieningen, waarmee zij een nieuw bioscooppubliek wisten te bereiken. Als gevolg daarvan ging onder andere in België het totale bioscoopbezoek sterk omhoog. In Nederland nam Pathé veel bioscopen over en realiseerde diverse nieuwe complexen. Resultaat is dat per 1 januari 2001 volgens de Nederlandse Federatie voor de Cinematografie (NFC) Nederland 150 bioscopen/bioscoopcomplexen telde met totaal 505 doeken en 101.000 stoelen. In 1997 waren dat er nog maar 89.000.

Het grootste bioscoopcomplex begin 2001 was Pathé Amsterdam-ArenA met 14 doeken en 3.250 stoelen, gevolgd door Pathé Amsterdam-Munt (13 doeken, 2.420 stoelen) en Cinestar Enschede (10 doeken, 2.700 stoelen; onderdeel van Miracle Planet).

Volgens internationale definities worden bioscopen als volgt ingedeeld:

- bioscopen (t/m 7 doeken);
- multiplexen (8 t/m 14 doeken);
- megaplexen (15 of meer doeken).

Dit impliceert dat Nederland op het moment nog geen megaplexen heeft. Er zijn plannen voor meerdere nieuwe megaplexen en ook multiplexen in Nederland, onder andere in Tilburg, Delft, Breda, Heerlen, Diemen, Den Haag en Leidschendam. Het grootste nu bekende plan betreft een Kinopolis megaplex in Tilburg met 16 zalen en 5.000 stoelen.

Casino's en gokhallen

Het gokken staat in Nederland onder overheidsinvloed. Naast de diverse loterijen zijn er 11 Holland Casino's waarop de overheid toezicht uitoefent. Met het over enige tijd te openen Holland Casino in Enschede is volgens Holland Casino's het aanbod van legale casino-spelen in Nederland compleet. Volgens Holland Casino's is Holland Casino Scheveningen het grootste casino aan de West-Europese kust. In 1999 telde Nederland volgens het CBS circa 420 gokhallen en exploitanten van speelautomaten. Vaak gaat het dan om kleine lokale voorzieningen. Buiten de Holland Casino's zijn er weinig grotere professionele speelhallen (bijvoorbeeld Hommerson's, Swiss Casino's). De verdere ontwikkeling van kansspelen richt zich met name op virtuele kansspelen via (onder andere) Internet.

Bowling

De bowlingsport is in de jaren '60 overgewaaid uit de Verenigde Staten en Japan. Werd het in aanvang vooral als sport beoefend, tegenwoordig is bowling in hoofdzaak een aangelegenheid voor avondjes uit, familiefeestjes, bedrijfsuitstapjes en dergelijke. Desalniettemin is er nog steeds sprake van bowling in verenigingsverband binnen de NBF (Nederlandse Bowling Federatie).

Tot begin jaren '80 was er sprake van een spectaculaire groei van het aantal bowlingcentra en -banen. Vervolgens stortte de markt min of meer in en zijn veel bedrijven gesloten of overgenomen.

Tegenwoordig zijn de meeste bowlingcentra gecombineerd met een partycentrum of met andere (sport)voorzieningen. Naast bowling wordt in delen van Nederland en in sommige andere landen kegeld. Met name in het Oosten van het land is het kegelen nog populair. Er zijn geen exacte gegevens bekend over het bowling aanbod in Nederland. Het door het CBS getelde aantal bowlingbanen (circa 1.400, inclusief kegelbanen) is onvolledig en de Nederlandse Vereniging van Bowling Ondernemers (circa 125 leden) dekt volgens eigen zeggen maar een deel van het totaal van 250-300 bedrijven in Nederland met bowlingbanen. Op basis van een aantal bronnen gaat LAGroup uit van een aanbod van circa 2.100 bowlingbanen in Nederland. Dit aanbod lag gedurende een groot aantal jaren stabiel rond de 2.000 banen, maar is de laatste jaren weer wat aan het groeien (bijvoorbeeld in 2000 opening Bowling World in Den Haag, met 32 banen).

Indoor Karting

Al vele jaren kent Nederland openlucht skelterbanen. Deze waren vooral bestemd voor de sportieve liefhebber van karting. Sinds een aantal jaren heeft Nederland ook indoor kartcentra, die zich – net als in de bowlingsector – naar verhouding steeds meer gaan richten op karting als uitgaansactiviteit voor zowel particulieren als bedrijven. De drempel om een kartcentrum te beginnen lijkt laag; men heeft – naast de karts – alleen een loodsachtig gebouw nodig van zo'n 3.000 tot 5.000 m² bvo. De afgelopen jaren is het aanbod van indoor kartcentra fors gegroeid, maar veel bedrijven gingen ook weer snel failliet. Men onderschatte veelal de veiligheidseisen – als gevolg waarvan onder andere voldoende personeel nodig is – en de milieu-eisen, met name ten aanzien van adequate luchtbehandeling. Momenteel telt Nederland naar schatting zo'n 50 indoor kartcentra.

Snookercentra

Zoals veel voorzieningen binnen de categorie entertainment is ook snooker relatief nieuw in Nederland. Snookercentra vormen een uitbreiding van het al jaren bestaande en wat traditioneler segment biljartcentra. In snooker- en biljartcentra wordt veelal ook het steeds populairder poolbiljart gespeeld. Biljarten, snooker en poolbiljart wordt in Nederland door meer dan 2.000 verenigingen in competitieverband beoefend binnen de Koninklijke Nederlandse Biljart Bond en de Nederlandse Poolbiljart Bond. Competities vinden zowel in specifieke centra plaats als in cafés. Het is dan ook ondoenlijk om een totaalbeeld van het aanbod te geven. Naar schatting zijn er in Nederland enkele honderden snooker- en (pool)biljartcentra.

Lasergames

Deze vorm van entertainment bestaat zo'n twintig jaar in Nederland. In vrijwel verduisterde ruimten kunnen deelnemers elkaar en andere doelen achtervolgen en schiet men op elkaar met een lasergeweer.

Het grootste veiligheidsrisico voor de bezoeker is dat men struikelt of tegen elkaar opbotst. Meestal bezoekt men een lasergame centrum groepsgewijs, bijvoorbeeld met vrienden of collega's. Lasergame centra variëren in grootte van enkele honderden tot enkele duizenden m² bvo. Ze zijn vaak te vinden in oude panden die hun oorspronkelijk functie hebben verloren (bijvoorbeeld bioscoop, theater, zwembad, fabriekshal).

In Nederland zijn naar schatting 25 à 30 lasergame centra. Veel van deze centra zijn gecombineerd met andere uitgaansgelegenheden (bijvoorbeeld karting, klimmuur, partycentrum).

Midgetgolfbanen

Alhoewel midgetgolf in Nederland een wat uit de tijd geraakte vorm van vrijetijdsbesteding lijkt, blijkt uit onderzoek dat circa 80% van de Nederlanders wel eens midgetgolf speelt. Dit vindt dan meestal plaats tijdens vakanties of (kinder)partijtjes. Er zijn nog vele tientallen midgetgolfbanen in Nederland, maar een deel van deze banen is verouderd en leidt een kwijnend bestaan. Het midgetgolf wordt in Nederland door een kleine groep van circa 1.000 mensen als sport beoefend in competitieverband. Er bestaan in Nederland enkele serieuze en hoogwaardige midgetgolfbanen en circa 50 midgetgolfverenigingen, verenigd in de Federatieve Nederlandse Midgetgolf Bond en in de Nederlandse Midgetgolf Federatie.

Subtropische zwembaden

Overdekte zwembaden in Nederland waren vanouds rechthoekige 'zwembakken' die dienden om het zwemmen te leren. De vele tientallen Sportfondsenbaden voorzagen in die behoefte. Daarnaast waren er openlucht natuurbaden, voor recreatie in de zomermaanden. Met de opkomst eind jaren '70 van de bungalowparken van Sporthuis Centrum, werden de subtropische zwemparadijzen in Nederland geïntroduceerd. Eerst betrof het een servicevoorziening op genoemde bungalowcomplexen, later werden er steeds meer stand-alone subtropische baden gebouwd, veelal met gemeentesubsidie. Teruglopende bezoekersaantallen (mede door het groeiende aanbod) en tegenvallende exploitatieresultaten hebben de afgelopen tien jaar een flinke rem gezet op de groei van de subtropische baden. Veelal wordt nu gezocht naar een tussenvorm tussen de oude 'zwembakken' en de overdadig luxe baden zoals we die uit de bungalowcomplexen kennen. Op gemeentelijk niveau is dat meestal een combinatie van een instructiebad met een recreatiebad, veelal met een of meer waterglijbanen en soms met golfslagapparatuur. Steeds vaker worden dergelijke baden ook onderdeel van een groter multifunctioneel (sport)complex met voorzieningen als sportzalen, ijsbanen, squash- en fitnessvoorzieningen, sauna's en dergelijke. Voorbeelden zijn De Scheg (Deventer), Kardinge (Groningen), Sportiom (Den Bosch), Merwestein (Nieuwegein) en het Zuiderparkbad (Den Haag).

Nederland telde in 1997 volgens het CBS 730 zwembaden (laatste telling). Daarvan waren er 465 overdekte dan wel combibaden. Alhoewel het lastig is om de grens aan te geven tussen een traditioneel overdekt zwembad en een subtropisch zwemparadijs, schatten wij dat van de 465 overdekte baden circa 100 de laatste categorie benaderen. De zwembaden die onderdeel vormen van bungalowparken en dergelijke, zijn hierbij niet meegeteld.

Evenementenhallen

Het fenomeen evenementenhal komt voort uit de vroegere veemarkthallen. Op dit moment kent Nederland nog slechts vijf evenementenhallen die ook een veemarktfunctie hebben (Den Bosch, Zwolle, Leiden, Utrecht, Leeuwarden). Naar alle waarschijnlijkheid zal de veemarktfunctie de komende jaren verdwijnen. Volgens het CBS waren er in 1999 totaal 30 evenementenhallen. Volgens een inventarisatie van LAGroup boden in 2000 circa 40 evenementen- en beursaccommodaties hal- en zaalruimten aan met minimaal één ruimte van 2.500 m² of groter. Grootste aanbieders zijn Jaarbeurs Utrecht en RAI Amsterdam met respectievelijk 180.000 m² en 80.000 m² hal- en zaalruimten. Veel regionale evenementenhallen zijn verenigd in de VETA (Vereniging van Exploitanten van Tentoonstellings- en Evenementen Accommodaties).

Evenementenhallen richten zich gezien hun omvang per definitie op grootschalige activiteiten en hebben diensgevolge een bovenlokaal (tot internationaal) karakter. Er is een trend van professionalisering en clustering gaande in deze sector. Zo is de van oorsprong op attracties en verblijfsaccommodatie gerichte onderneming Libéma momenteel eigenaar van vier evenementen- en beurshallen met een totale omvang van 80.000 m². Bovendien is Libéma – onder andere in Breda – in de markt om nieuwe evenementenhallen te realiseren, in combinatie met overdekte leisurecentra.

Het type activiteiten dat in evenementenhallen wordt georganiseerd, wordt steeds breder, van de oorspronkelijke publieks- en vakbeurzen tot bedrijfsfeesten, productpresentaties, sportevenementen en grootschalige muziek- en operavoorstellingen.

b.7.4 Wellness

De laatste jaren staat de sauna- en fitnesssector en de aanverwante beautysector zeer in de belangstelling. Evenals in veel andere sectoren ziet men daar een verschuiving van 'gezondheidsconcepten' naar 'uitgaansconcepten'. De druk in het arbeidsproces neemt alleen maar toe, waardoor de consument een grotere behoefte heeft om te ontspannen. Sauna's, bronnenbaden en dergelijke voorzien uitstekend in die behoefte. Doordat jezelf verwennen een geaccepteerd fenomeen is geworden, worden activiteiten als beautybehandelingen, massages en dergelijke door een steeds breder segment van de bevolking ondernomen. Bovendien kunnen door de verbeterde koopkracht steeds meer mensen zich de luxe van dergelijke behandelingen veroorloven.

Volgens het CBS waren er in 1999 in Nederland 1.700 accommodaties die we tot de categorie 'wellness' zouden kunnen rekenen: sauna's, fitnesscentra en kuuroorden maar ook zonnebankcentra en massagesalons. Een specificatie van dit aantal wordt niet gegeven.

Sauna's

Naast sauna's die onderdeel uitmaken van sportcentra, hotels en dergelijke en kleine zelfstandige sauna's met een beperkt aantal voorzieningen, komen er steeds meer grootschalige sauna-/beautybedrijven of kuurachtige bedrijven met een veelheid aan typen sauna's en allerlei voorzieningen en diensten gericht op lichamelijke en geestelijke ontspanning en op lichamelijke verzorging.

Deze bedrijven, veelal 'thermen' genaamd, opereren binnen een wijde regio. Het effect van de toename van dit type complexen is dat de 'straal' waaruit men het merendeel van de gasten haalt geleidelijk aan kleiner wordt.

Volgens de NV Databank van de Kamers van Koophandel zijn er in Nederland circa 230 bedrijven waarvan de hoofdactiviteit sauna is. Veel van de grotere sauna's (circa 80) zijn lid van de Nederlandse Sauna Vereniging (NSV); enkele grotere en luxere sauna's annex beautycentra zijn verenigd in het samenwerkingsverband Thermes & Beauty Group Nederland (11 leden).

Fitnesscentra

De aanbodkant van de fitnesssector wordt gekenmerkt door een breed scala van bedrijven, van rommelige sportschooltjes in achterkamers tot grootschalige high-tech fitnesscentra van circa 5.000 m² bvo. Het totale aantal fitnesscentra is niet aan te geven, aangezien een groot deel niet als zodanig staat geregistreerd. Mensen uit de sector schatten het op zo'n 1.500. De sector zelf onderkent de dubieuze naam die men heeft gekregen door de wildgroei in de jaren '80. Er is dan ook een Landelijke Erkenning Regeling Fitness (LERF) in het leven geroepen door Fit!Vak, de organisatie van fitnesscentra. Er zijn nu ruim 400 erkende fitnesscentra. De groei in het totaal aantal ondernemingen is er momenteel wel uit. Er is sprake van een sanering van kleine en onvoldoende professionele bedrijven en de opkomst van grootschalige en geclusterde concepten, zoals Life Fit (o.a. in Haarlem) en Health Land (afkomstig uit Zuid-Afrika en expanderend in Europa).

Kuuroorden en bronnenbaden

Hoewel veel sauna- en beauty-accommodaties het woord kuren en kuurbaden gebruiken, zijn er in Nederland maar vier echte kuuroorden die thermaal – al dan niet geneeskrachtig – bronwater gebruiken. Dit zijn Fontana Nieuweschans, Thermae 2000 in Valkenburg, Thermaalbad Arcen en Sanadome in Nijmegen. Dit aantal is al bijna tien jaar stabiel. Alhoewel er regelmatig plannen worden gepubliceerd om nieuwe bronnenbaden in Nederland te openen, is de drempel hoog, met name vanwege de hoge kosten van proefboringen en de complexiteit van de exploitatie. Bovendien worden nog steeds slechts in beperkte mate Nederlandse kuurbehandelingen vergoed door ziektekostenverzekeraars.

b.7.5 Sport

Tennis- en squashcentra

De tennissport wordt in Nederland al zeer lange tijd beoefend. In eerste instantie alleen op buitenbanen en sinds de jaren '60 ook in overdekte tennishallen. Squash is in verhouding tot tennis een jonge sport in Nederland. De eerste squashcentra verschenen begin jaren '70. In 1990 telde Nederland circa 1.000 squashbanen in 250 squashcentra; momenteel zijn dat zo'n 1.800 banen in 360 centra (bron: CBS/Nederlandse Squash Rackets Bond). De laatste jaren is de grote groei in het squashaanbod er uit. Wel zie je, evenals bij andere sporten, de tendens dat nieuwe accommodaties bijna alleen nog maar in geclusterde vorm worden gerealiseerd. Er komen weinig nieuwe stand-alone squashcentra meer bij.

Het exacte aantal tennisbanen is moeilijk te achterhalen, onder andere vanwege de vele besloten tennisverenigingen en de aanwezigheid van tennisbanen als servicevoorziening bij hotels en dergelijke. Combinatie van cijfers van het CBS en de KNLTB levert voor het jaar 2000 een totaal van circa 1.700 binnenbanen en 8.000 buitenbanen. Het laatste decennium is het tennisaanbod slechts in beperkte mate toegenomen. De laatste jaren is er een tendens van afname van vooral buitenbanen, onder andere door een afnemende tennisparticipatie in sommige regio's van Nederland. Vermoedelijk is de opkomst van andere individuele sporten, die vooral jongeren trekken (snowboarden, squash, en dergelijke) daar debet aan.

Golfbanen

De Golfsport is naar Nederland komen overwaaien uit de Angelsaksische landen. Is golf in die landen min of meer een volkssport, in Nederland heeft de golfsport nog steeds een zeker elitair karakter. Veel banen zijn dan ook besloten en laten alleen nieuwe leden toe op basis van ballotage. Met de opkomst van openbare banen is sprake van een popularisering van het golf in Nederland. Momenteel telt Nederland circa 200 golfbanen (bron: NGF). Er wordt een blijvende groei van het aantal banen verwacht, ook gezien de gestage groei van het aantal leden van de NGF (momenteel circa 100.000). De groei wordt gehinderd door de moeizame ruimtelijke orderingsprocedures, onder andere vanwege het omvangrijke grondoppervlak dat een golfbaan nodig heeft (50-60 hectare voor een 18 holes baan).

Jachthavens

Nederland heeft veel oppervlakte(binnen)water en kent dan ook veel watersportactiviteiten, waaronder de zeilsport. Daarnaast is het toervaren met motorboten en –jachten in Nederland populair, zowel bij de Nederlanders zelf als bij buitenlanders. Veel Duitsers hebben in Nederland, al dan niet bij een door hen gekochte recreatiebungalow, een motorjacht liggen. Zowel Nederlanders als Duitsers gebruiken hun motor- of zeiljacht ook voor korte binnenlandse vaarvakanties. Volgens het CBS is dat type vakanties in 1999 met 40% toegenomen ten opzichte van 1998, waaraan overigens het betere weer in 1999 heeft bijgedragen.

Volgens het CBS waren er in Nederland in 1997 (laatste telling) circa 810 jachthavens met 142.000 ligplaatsen. De Hiswa telt 1.050 jachthavens. Het verschil wordt waarschijnlijk verklaard doordat het CBS de gemeentelijke jachthavens niet meetelt. Veel ligplaatsen in jachthavens zijn overigens vast verhuurd aan één gebruiker. Volgens een in 1999 uitgevoerd brancheonderzoek voor de Stichting Nederland Maritiem Land is de watersportindustrie en –handel in Nederland een groeisector die circa 28.000 directe en indirecte arbeidsplaatsen creëert.

Drafbanen

Sinds de opkomst van de kras- en giroloterijen maken de Nederlandse drafbanen moeilijke tijden door. Het gokken op paardenraces verloor aan populariteit en diverse verouderde drafbanen zijn inmiddels gesloten (Utrecht, Sappemeer, Nootdorp, Schaesberg). Daar staat tegenover dat begin jaren '90 een nieuwe moderne drafbaan in Wolvega werd aangelegd.

Momenteel zijn er nog zeven drafbanen in Nederland: de vier grote banen Duindigt, Wollega, Groningen en Alkmaar, waar regelmatig wedstrijden worden gehouden, en drie kleinere banen in Joure, Emmeloord en Aduard. Duindigt in Wassenaar is de enige baan in Nederland waar de in Engeland zo populaire rensport wordt beoefend. Duindigt kent overigens al lange tijd financiële zorgen en staat voor de strategische keuze om te (moeten) sluiten of te verbreden, teneinde minder afhankelijk te zijn van de paardenraces en het gokken op paarden. In opdracht van betrokken overheden (waaronder de gemeenten Den Haag en Wassenaar en het stadsgewest Haaglanden) wordt binnenkort een onderzoek gestart naar de toekomstmogelijkheden van Duindigt.

Skicentra

Skibanen bestaan al vele jaren in Nederland. Van oorsprong betreft dat openlucht (borstel)banen die door de echte skifanaten werden gebruikt ter voorbereiding op de wintersport. In de jaren '80 kwamen daar de indoor rolbanen bij, kleinschalige voorzieningen, gericht op oefening en lessen. Nog steeds was er sprake van relatief sobere oefenaccommodaties met meestal alleen een eenvoudige horecavoorziening. Halverwege de jaren '90 deden de overdekte banen met echte sneeuw hun intrede in Nederland. Daarmee werd ook de 'echte' wintersportsfeer gecreëerd en kreeg het skiën in Nederland – naast het sportieve aspect – steeds meer een uitgaansaspect.

Momenteel telt Nederland circa 75 skibanen, waarvan circa 25 buitenbanen en circa 50 indoor skicentra. Circa 45 daarvan betreffen indoor rolbanen; zes bieden echte sneeuw: in Rucphen en Westerhoven (beide in Noord-Brabant), Spaarnwoude, Biddinghuizen, Zoetermeer en Den Haag. Er bestaan in Nederland nog steeds diverse plannen voor de bouw van nieuwe indoor skicentra met echte sneeuw. De daadwerkelijke realisatie daarvan wordt geremd door de hoge investeringskosten en de twijfels in hoeverre er in Nederland een blijvend draagvlak is voor dergelijke voorzieningen.

Het aanbod van skicentra wordt gekenmerkt door schaalvergroting, een tendens die zich in zijn algemeenheid voordoet bij sportaccommodaties. Verder is er sprake van productverbreding, waarbij naast een skibaan meerdere (sport)faciliteiten worden aangeboden. Hierdoor is seizoensverlenging mogelijk en worden – naast de individuele skiërs – meerdere doelgroepen aangetrokken (bedrijfs- en familiebijeenkomsten).

Stadions

Nederland telt weinig echte grote sportstadions. Jarenlang was De Kuip in Rotterdam toonaangevend. De Kuip was ook een van de weinige stadions die bewust multifunctioneel werd geëxploiteerd en bijvoorbeeld regelmatig popconcerten programmeerde. De opening van de Amsterdam ArenA en Gelredome in Arnhem hebben een stroomversnelling teweeg gebracht. Veel voetbalclubs hebben, ook gedwongen door strengere veiligheidsmaatregelen, hun stadion vernieuwd, waarbij vaak – al dan niet succesvol – gemikt wordt op de markt voor (bedrijfs)evenementen en dergelijke. Steeds vaker worden de ontwikkelings- en realisatiekosten van stadions gedrukt door in de 'ring' functies als kantoren, horeca, winkels, vergader- en uitgaanscentra onder te brengen, zoals bij de nieuwbouw van het Parkstad Limburg Stadion in Kerkrade maar ook bij de renovatie van

het Olympisch Stadion in Amsterdam. Naast voetbalstadions kent Nederland vele stadions gericht op andere sporten (bijvoorbeeld het Wagener hockey stadion in Amstelveen, het Pim Mulier honkbal stadion in Haarlem). Deze stadions zijn echter meestal kleinschalig en monofunctioneel.

De diverse plannen voor nieuwe, al dan niet overdekte multifunctionele stadions worden geremd door de recente ontwikkelingen bij onder andere Gelredome, die leren dat de exploitatie van een dergelijk stadion een complexe en riskante aangelegenheid is, waarbij (omvangrijke) overheidsondersteuning veelal onontbeerlijk is. Desondanks is bijvoorbeeld de gemeente Apeldoorn bezig met de realisatie van een Omnisportcentrum met een wielersportbaan, een atletiekbaan, een volleybalhal en een businessclub, en gaat Groningen het sport- en vermaakcentrum Euroborg realiseren, met sportfaciliteiten (waaronder een stadion met 22.500 zitplaatsen), bioscopen, winkels, kantoren, horeca en woningbouw. Er wordt onderzoek gedaan of het exploitabel is de grasmat 'op te tillen' als er geen FC Groningen-wedstrijden plaatsvinden. De onderliggende ruimte is dan te gebruiken voor grote publieksevenementen. Het voetbalveld dient dan als dak en bovendien als groene ruimte voor de aangrenzende woningen.

Ijsbanen

Gedoeld wordt hier op kunstijsbanen. Kunstijsbanen kunnen voor hardrijden op de schaats (lange afstandschaatsen) en/of voor ijshockey en kunstschaatsen worden gebruikt. De gemeente Den Haag had met de Houtrusthal al in 1934 de eerste overdekte kunstijsbaan van Nederland. Deze baan was vooral gericht op ijshockey. In de jaren '60 werd in Deventer een hardrijkunstijsbaan geopend, en sindsdien is het aantal banen sterk toegenomen. Nederland telt momenteel circa 22 kunstijsbanen, afgezien van tijdelijke banen die 's winters op bijvoorbeeld het Leidseplein in Amsterdam en het Spuiplein en Kurhausplein in Den Haag worden aangelegd. Acht kunstijsbanen zijn geheel of gedeeltelijk overkapt, teneinde het schaatsseizoen te kunnen verlengen en om weersafhankelijker te zijn. De niet overkapte en semi-overkapte banen worden in de zomermaanden veel gebruikt als skate- en skeelerbaan, maar ook voor evenementen en andere activiteiten. Ook de overkapte banen worden overigens gebruikt voor andere activiteiten dan schaatsen, zoals beurzen, evenementen en bedrijfsfeesten (bijvoorbeeld Thialf in Heerenveen). Parallel aan de ontwikkelingen bij stadions worden ijsbaancomplexen ook multifunctioneler. Zo heeft bijvoorbeeld Thialf plannen voor o.a. een hotel en kantoren bij het stadion en is de Uithof in Den Haag uitgebreid met een indoor skicentrum en een klimhal. De Smelt in Assen is in 1997 overgenomen door Van der Most Beheer. Bij het complex is een overdekte 'kroegenstraat' en een fitnesscentrum met sauna gerealiseerd; de bestaande ijshal is omgebouwd tot feestzaal en er bestaan plannen voor de aanleg van tennisbanen bij het complex. En Triavium in Nijmegen profileert zich naast ijsbaan ook nadrukkelijk als *congrescentrum*.

Er zijn diverse plannen voor de bouw van nieuwe kunstijsbanen in Nederland, o.a. in Hoorn, Capelle a/d IJssel, Wageningen, Enschede en Breda.

Skate- en skeelercentra

Zoals hierboven al is geschreven, wordt er op kunstijsbanen in Nederland 's zomers geskate en geskeelerd. Verder is het skeeleren en skaten bij uitstek een 'straatsport' waarvoor geen specifieke accommodatie nodig is: op openbare geasfalteerde fietspaden, op wielerveden, in recreatiegebieden, kortom overal waar vlak – liefst autovrij – asfalt ligt. Zo vond onlangs het Nederlandse studentenkampioenschap skeeleren en skaten plaats op wielervedaan De Spartaan in Rijswijk. Skaten en skeeleren wordt in Nederland als sport beoefend onder auspiciën van de SBN (Skatebond Nederland) en de KNSB (afdeling skaten en skeeleren).

Er zijn vrij veel kleine overdekte skatecentra – veelal in oude loodsen en dergelijke – die zich op de skatejeugd richten. Echte skeelercentra zijn er nauwelijks. Een van de oudste skatehallen in Nederland, de Weenahal in Rotterdam, is onlangs gesloten. Het is voor de hand liggend dat – naast het skeeleren als 'straatsport' – overdekt skeeleren vooral in bestaande hallen voor andere doeleinden zal blijven plaatsvinden.

Indoor klimcentra

Het indoor vrijklimmen of sportklimmen, een variant op bergklimmen waarbij zonder technische hulpmiddelen een moeilijk parcours wordt beklommen, is sinds begin jaren '90 echt populair geworden in Nederland. Naar schatting zijn er in Nederland circa 50.000 regelmatige klimmers. Veel daarvan zijn verenigd in de Sectie Sportklimmen (SSK) van de Nederlandse Klim- en Bergsport Vereniging (NKBV). Daarnaast is er een groeiend aantal personen dat af en toe een klimcentrum bezoekt. Begin jaren '90 waren er nog maar enkele indoor klimcentra in Nederland; momenteel zijn er bijna 30 met tenminste 400 m² klimoppervlak. Dit zijn hetzij zelfstandige centra, hetzij een onderdeel van een groter (sport)complex. Daarnaast zijn er nog zo'n 20 kleinere overdekte klimmuren en circa 25 buitenmuren. Een grote groei van het aantal stand-alone indoor klimcentra wordt niet verwacht. Wel zullen bij bestaande en nieuw te bouwen multifunctionele sportcomplexen nog klimmuren worden gerealiseerd.